

УДК 173.7

Л.Г. Конотоп, д-р філос. наук, проф.

ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕКСТІВ ЯК СКЛАДОВА МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЇ

У статті розкривається значення інтерпретаційних практик в аспекті методології дослідження релігійних текстів. Особлива увага приділяється текстам, що функціонували в добу Античності й добу Середньовіччя. Обґрунтовується необхідність компаративного аналізу герменевтики і екзегетики. Особливості інтерпретацій релігійних текстів вписуються в соціокультурний простір конкретної доби.

Ключові слова: інтерпретація, текст, методологія, релігія, релігієзнавство, людина, соціум, екзегетика, герменевтика.

Актуальність теми. У світі глобалізаційних змін виникає нагальна потреба у поглибленому дослідженні релігії, релігійної свідомості, релігійної культури в цілому. Ті зміни, що відбулися і постійно відбуваються в українському соціумі, вимагають переосмислення традиційних уявлень про релігію, тих уявлень, що сформувалися в умовах жорстокого контролю над кожною людиною, над духовним життям суспільства. Сьогодення України актуалізує не тільки проблеми релігійного плану – взаємовідносини між державою і конфесіями, міжконфесійні відносини, взаємодія українських церков, ставлення до нетрадиційних течій та рухів та ін., але й таку важливу проблему як інтерпретація релігійних текстів. Справа полягає в тому, що релігійні тексти, які виступають як об'єктивні носії інформації, були, у багатьох випадках, недоступними, а якщо й існували якісь інтерпретації цих текстів, то вони були недостатньо об'єктивними і обґрунтованими. З іншого боку, сьогодні можна зустріти й такі інтерпретації релігійних текстів, які репрезентують їх як істину в останній інстанції, викликають сліпе поклоніння та заангажованість. Водночас слід зазначити, що в зарубіжній літературі існують певні матеріали, які є приналежними до методології дослідження змісту різноманітних текстів, до діалектики змісту й інтерпретації в розумінні цих текстів. Але, на нашу думку, цей матеріал не завжди можна використовувати саме щодо текстів релігійного плану.

Ступінь розробленості проблеми. В якості першої групи праць слід виділити такі, в яких обґрунтовується методологічна база дослідження релігійних текстів. По-перше, йдеться про ті праці, в яких розкриваються теоретико-методологічні підходи до сутності, структури, змісту, типології та функцій тексту, а сам текст розглядається як соціокультурний феномен (С.Аверінцев, М.Бахтін, В.Біблер, Ю.Лотман та ін.); по-друге, праці, які є приналежними до аналітичної традиції, тобто йдеться про розкриття смислів, значень у текстах (А.Айер, Н.Малькольм, Д.Мур, М.Шлік та ін.); по-третє, твори, у яких реалізується герменевтичний підхід, який здійснюється завдяки тлумаченню текстів, культурних знаків і значень, суб'єктивності людини (Ю.Габермас, Г.-Г.Гадамер, М.Гайдеггер, П.Гайденко, Ф.Шляйермахер

та ін.); по-четверте, праці тих мислителів, які аналізували проблему знак – значення – смисл (Т.Кун, І.Лакатос, М.Полані, К.Поппер, С.Тулмін, П.Фейєрабенд). До другої групи слід віднести праці, що мають безпосереднє відношення до релігійних текстів – по-перше, йдеться про осмислення та аналіз конкретних текстів релігійного характеру (Х.Борхес, З.Косидовський, М.Піотровський, І.Свенцицька, Д.Фрезер та ін.); по-друге, праці екзегетів різноманітних конфесій, що присвячені інтерпретаціям сакральних текстів (М.Бердяєв, Р.Бульман, С.Булгаков, М.Лосський, О.Мень, С.Франк, П.Флоренський); по-третє, праці, що звертаються до тлумачень релігійних текстів як частини релігійного комплексу (В.Асмус, М.Вебер, Г.Гегель, Е.Дюркгайм, К.Маркс, Ф.Ніцше, З.Фройд, Е.Фромм). На жаль, всі вищезазначені праці не розкривають релігійний текст як типологічний феномен з точки зору діалектики його змісту й інтерпретації. Розуміння релігійного тексту – найскладніший гносеологічний і епістемологічний процес, який потребує у реципієнта "герменевтично вихованої свідомості" (Г.-Г. Гадамер [2]) і який передбачає необхідність розкриття як самого феномену "релігійний текст" у єдності гносеологічного, соціологічного, логічного і культурологічного підходів, так й інтерпретації як логікогносеологічної та герменевтичної процедури.

Метою статті є розкриття феномену релігійного тексту, діалектики його змісту й інтерпретації.

У перекладі з латинської мови поняття "інтерпретація" означає "тлумачення, пояснення". Подібним до цього терміну в грецькій мові є термін "герменевтика" або мистецтво викладів, систематичне вчення щодо тлумачення філософських творів, юридичних документів, творів мистецтва, будь-яка діяльність людини, яка створює смисли. Саме поняття "герменевтика" – це похідне поняття від давньогрецького бога Гермеса. Метою життя Гермеса, яке було надано йому Зевсом, було донесення волі богів Олімпу до людей, а також й втілення зворотного зв'язку – передача прохань людей богам. Гермес був покровителем тих людей, які займалися мистецтвом, юриспруденцією, торгівлею. Так, відомі німецькі дослідники Й.Ірмшер і Р.Йоне [3] зазна-

чають, що Гермес був богом тих людей, які багато подорожують; богом скотарства і богом купців. З його ім'ям стародавні греки пов'язували щастя, оскільки Гермес дарував людям знахідки – "гермайони". Він також вважався перекладачем, богом риторики, провідником до всіх світів, що створив Зевс, він є своїм для богів, для людей, для живих і мертвих. Гермес супроводжує сні людини, в також є богом крадів й мошенників. Слід зазначити, що синонімом, за своїм смислом, до понять "інтерпретація" й "герменевтика" виступає "екзегетика" (грець. – "εξεγεομαι"). В історичному аспекті цей термін асоціюється з головною ознакою середньовічної філософії, що не є правильним. Так, у старогрецькому суспільстві, у Афінах "екзегетами" називали двох тлумачів священного права. У цілому, можна говорити, що різниця між герменевтикою і екзегетикою міститься ні в гносеологічному, але в соціально-історичному аспекті. У межах становлення старогрецького соціуму відбувається розподіл на сакральний і профанний рівні, що й було реалізовано у межах закріплення за кожним засобом практики тлумачення свого імені. У такому вигляді та розподілі метод тлумачення дійшов до доби зародження християнства і мав свій розвиток у працях отців церкви. Можна говорити, що антична наука виникає від стародавніх форм "запитування" природи, від мантичних практик. Герменевтика і екзегеза були частиною осягнення світу людиною. І вже у стародавньому світі надання смислу тлумачилося неоднозначно, що вказує на розмаїття форм інтерпретаційних практик. Ця характеристика є значущою, оскільки за кожною процедурою мислення знаходиться тип соціального буття, діяльності людини у "знятому" вигляді. Окрім того, синонімічна спорідненість, але не тотожність вищезазначених термінів відображає процеси формування в античній свідомості множинності практик мислення. Герменевтика набула поширення у еллістичному періоді Античності. Олександр Македонський, а також інші римські імператори розширили межі Середземномор'я, до складу Римської імперії увійшли народи Сходу. Такі процеси потребували нових форм у державному управлінні, в економічних і соціокультурних відносинах, що й зробило актуальним уніфікацію та ідентифікацію богів та міфів, культів та ритуалів. Виникає традиція заміни імен чужих богів на імена власних богів. Передумовою для цього було співпадіння функцій відповідних богів. Так, стародавні греки використали ім'я Зевса для єгипетського Амона, Афродіти – для Астарты та Ісіді. Доба Античності щільно пов'язана з герменевтикою. У своєму русі "від міфу до Логосу" вони були водночас – й екзегетами, які прагнули відтворити акт створення світу; й герменевтами, які тлумачили знання, що були накопичені; й діалектиками, які розкривали цілісність світу, діалогічність його взаємозв'язків та відношень. На нашу думку, особливу увагу привертає положення російського дослідника Г.Майорова [4], що філософія одночасно сформувалася як софія – епістема – технема, тобто як сукупність трьох форм організації та розвитку знання. Так, Піфагор вважав філософію вищим висвітленням самостійних зусиль людини у досягненні істини, за межами яких залишається тільки те, чого не можна досягти без допомоги Божественної благодаті, останньої сфери буття, до якої людина "входить" за допомогою релігійних містерій. Філософія виступає як завжди відкритий і вільний рух людини поза межі власної свідомості, як її безперервне трансцендування.

Слід зазначити, що історичне і теоретичне в філософському й релігієзнавчому пізнанні надано тільки завдяки "герменевтичному колу" – поза історичною реконструкцією неможливою є побудова теорії й, навпаки, без

апріорного покладання структур теорії неможливо усвідомлення її історичних реалізацій. Кожна велика доба в філософії пов'язана з поверненням до джерел софійності, до екзистенціальної ситуації запитування людини про буття, про своє місце в ньому, про мету людського життя. Джерело софійності в структурах повсякденності, в соціокультурному бутті людини і соціуму, де й відбувається трансформація потреб в інтереси. Шлях інтерпретації в релігієзнавстві – це шлях від ідеї до поняття.

Ідея в соціокультурному бутті не є чимось завершеним, здійсненим, а головним її стрижнем виступає необхідність здійснення, реалізації, усвідомлення та розуміння. Доведення ідеї до розуміння й є її висвітленням у поняттях (концептах) або системах понять (концепціях). Поняття породжуються ідеями, але вони завжди виходять поза межі інтенції самої ідеї. Ідея – це дійсність, а поняття – розуміння ідеї. Людина постає людиною, коли переводить зовнішні плани власного буття на внутрішній рівень, робить їх відкритими для модифікацій. Так, відомий румунський релігієзнавець М.Еліаде зазначає, що знання міфу для людини архаїчного суспільства – це наближення до таємниці речей. Людина згадує та відтворює міфи, вона виявляється здатною повторити все те, що боги або герої вчинили на початку. Переживання міфу і проживання у міфі виявляється виходом із профанного часу і входженням до часу сакрального і, в такий спосіб, людина постає належною процесу відтворення світу.

Значно впливав на формування християнської традиції екзегези Аврелій Августин, який вбачав у правилах інтерпретації єдиний шлях для пошуків істинного смислу Біблії, а також вірний засіб для передачі його віруючим. Вочевидь, Августина цікавила не проблема розуміння як така, а створення доктрини екзегетики в межах формування церковної традиції, у якій й набуває значущості питання передачі Євангелія від Вчителя до апостола. Розуміння потребує мовчання для творчого переосмислення канонів та смислів культури. Мовчання перетворюється на розуміння, а смисл виступає як легкий дотик до істини. Розуміння знаходиться поза межами тлумачення, воно подібне спалаху, який створює сферу буття, вічності, трансцендентного. Тому, на думку Августина, можна причаститися до смислу – єдності серця і розуму, внутрішнього і зовнішнього. У смислі необхідно перебувати, смисл – онтологічно вкорінений феномен, що забезпечує цілісність, повноцінність й гармонію буття людини. Таким чином, розуміння у Августина виступає як онтологічний акт торкання до Бога, буття з Ним і буття в Ньому.

Кожна герменевтична процедура створює тропи (метафори, метонімії) або структури та стани свідомості, форми практики пізнання людиною себе самої. Річ – Бог висвітлюється багатьма тропами. Аврелій Августин усвідомлює розуміння як період й наслідуючи Аристотеля, тлумачить його як щось, що містить у собі й свій початок, й свій кінець, й протягність. У періоді розуміння божественне і людське поєднуються, а розум постає подвійно спрямованим – одночасно й до Бога, й до людей. Така подвійна спрямованість визначає складну практику споглядання смислу, його збереження, збільшення і втілення. Важливим є те, що спадщина Августина для становлення онтологічної парадигми розуміння й інтерпретації має велику значущість, причому його творчість шанується і в православ'ї, і в католицизмі, і в протестантизмі. Унікальність його творчості полягає в тому, що саме Аврелій Августин дав онтологічне розуміння сутності процесу Богопізнання, смислу буття з Богом у серці та розумі. Онтологічно чітка позиція сприйняття Бога як речі дозволила Августину в своєму

вченні не перейти у площину містицизму і гностицизму. Важливим також є соціальне значення його поглядів, оскільки його апології відіграли велику роль в інституалізації церкви, в розробці практики втілення смислу Божественного Одкровення у "тканину" світу. Аврелій Августин є визнаним фундатором філософії історії, його праця "Про град Божий" розкриває драму буття людського роду у його піднесенні від граду Земного до Божого Граду. В цілому, культура доби Середньовіччя характеризується культом Біблії й Божественного Одкровення – того слова, яке й міститься в Св. Письмі. Весь світ, все існуюче є вторинним у відношенні до Божого слова. Природа є символічним буттям, найнижчою формою розкриття Божественного Одкровення. Тільки в добу Ренесансу затверджується рівність Св. Письма і природи. У цей же час герменевтика сприймається як мистецтво перекладу текстів доби Античності на живу національну мову. Певний внесок зробила у становлення теорії інтерпретації Реформація. Визнання в якості джерела віри Св. Письма, пояснення принципу священства всіх віруючих, проведення Богослужіння рідною мовою віруючих, обґрунтування порятунку завдяки особистій вірі, переклади Біблії на національні мови – всі ці моменти вимагали нових принципів інтерпретації та критики біблійних текстів у відповідності з новими соціальними запитами і нормами.

Практичні завдання, що поставила Реформація, були вирішені Флацієм Іллірійським, який обґрунтував нові герменевтичні принципи. По-перше, дослідження тексту вимагало враховувати контекст слів; по-друге, мету тексту; по-третє, відношення частини до цілого. Але, розходження між античною герменевтикою і середньовічною ексегетикою знаходяться в сфері основ розуму, який пізнає і розуму, який причащає. Античний розум прагнув визначити хаос, впорядкувати його, репрезентувати як естетично значуще буття, а середньовічний розум – усвідомити предмет, що означало його причащення до всезагального творця. У першому випадку основою виступає політеїзм, у другому – монотеїзм. Іншими словами, йдеться про дві парадигми мислення, які мають тільки точки перетину. Принципова несумісність герменевтики і ексегетики постійно проявляється в межах динаміки релігії як соціокультурної інституції. Так, йдеться про боротьбу церкви з еретиками за чистоту догматів. Слово "ересь", на думку відомого російського філософа і богослова С.Булгакова, яку він обґрунтував у праці "Трагедія філософії", означає "вибір у бік односторонності, частини замість цілого" [1, с.312]. Герменевт знає богів, ексегет знає Бога. Герменевт прагне домовитися з силами світу, що й породжує магію, ритуали, обряди. Ексегет знає саме буття – Бога, прагне його милості, добра і Одкровення. Існує й інша важлива обставина, що пов'язана з використанням поняття "ексегетика" в західній – католицькій, протестантській і східній – православної християнських традиціях. Слід наголосити, що в дискурсі східно-православної традиції ексегетика не обмежується текстом Біблії, вона спрямована на набуття духовного досвіду, духовного прозріння. Шлях православ'я – це ісіхазм, шлях обоження, що передбачає "нескінченну" патристику. Саме ісіхазм надає принципові відмінності православної традиції від традиції католицької, яка найголовнішим завданням вважає працю з текстами Біблії. Така обставина й передвизначила переродження патристики у схоластику в західноєвропейському християнстві. Принциповою відмінністю православ'я від католицизму є зміщення свідомості. Відомий російський філософ С.Хоружий в праці "Про старе й нове" наголошує, що цей зсув свідомості висвітлюється в наступному: "за-

вдання та установки мислення: на місце установок Богопізнання встають установки Богоспілкування, прагнення до Бога як Живого і Особистого, тобто специфічні установки сфери особового буття" [5, с.291]. В такий спосіб, на відміну від античного мислення, християнська парадигма поставила в центр уваги спілкування, у якому чиста думка і душевно-духовне прагнення до Христа були єдиними. Західно-християнська парадигма мислення, що ґрунтується на тривалій традиції римського юридичного світогляду, центральною позицією зробила пізнання. Різниця між Богопізнанням і Богоспілкуванням проявилася як в історії церкви, так в побудові теорії інтерпретацій. Богопізнання є шляхом нескінченного гнозису, шляхом перманентного пошуку смислу існування Бога. Завершення доби Середньовіччя характеризується тим, що Богопізнання перетворюється в схоластику, в суперечки між реалістами, номіналістами, концептуалістами, які, фактично, поховали гносеологічну парадигму християнства. Закономірним є й зміщення у XIII–XIV ст. у бік пантеїзму, кабали, різноманітних окультних практик та містицизму. Історично феномен Ренесансу і Реформації неможливо усвідомити без розуміння кризи напряму Богопізнання, де церква звертається до античної спадщини для порятунку від ересей. Тлумачення Біблії опинилося в тупику, спасіння вбачали у природі як Божественному творінні. Шлях Богоспілкування пов'язаний з патристикою, зрощенням та втіленням Божественного смислу. У православ'ї головною є традиція "славити Бога", тобто йдеться про збереження, підтвердження та поновлення Богоспілкування, глобальної буттєвої орієнтації людини, яка була надана Св. Письмом. Богоспілкування – це свідство буття Бога, яке включене до буттєвої антропологічної перспективи й синергію обоження.

Висновки. Релігійність слід розглядати не в якості субстанційної характеристики тексту, але як його функціональну якість, що обумовлено "убудованістю" конкретного тексту до особливої системи відносин і комунікацій, які є приналежними до певного релігійного комплексу. Специфічною характеристикою релігійного тексту, на відміну від будь-яких світських текстів, є неможливість досягнення в процесі його побудови повноти і не протирич. Зміст релігійного тексту і його інтерпретації органічно пов'язані між собою, вони репрезентують певний теоретичний конструкт, що має складну динаміку й який визначається тільки при розгляді всієї сукупності можливих інтерпретацій і негації всього специфічного для кожної з них. У процесі аналізу релігійного тексту актуальною є, перш за все, герменевтична (історико-культурна) інтерпретація як процедура розуміння, яка дозволяє максимально прояснити зміст релігійного тексту та виявити його смислові структури. Окрім того, в залежності від мети інтерпретатора, а також тих засобів, які він використовує, можливим є виділення буквального алегоричного, містичного й історично-критичного підходів до інтерпретації релігійного тексту, які розрізняються як рівнем глибини проникнення до смислових структур тексту, так і тими рішеннями, що стосуються проблеми кількості смислів у слові.

Список використаних джерел:

1. Булгаков С.Н. Трагедия философии / С.Н. Булгаков. – М.: Наука, 1993. Т.1. – С. 312.
2. Гадамер Г.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики: Пер. с нем. /Г.-Г.Гадамер. – Общ. ред. и вступ. ст. Б.Н.Бессонова. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
3. Ирмшер Й., Йоне Р. Словарь античности./И. Ирмшер, Р.Йоне. – М.: Прогресс, 1989. – 704 с.
4. Майоров Г.Г. Философия как искание Абсолюта. Опыты теоретические и исторические/ Г.Г. Майоров. – М.: Либроком, 2012. – 416 с. С. 43.
5. Хоружий С.С. О старом и новом / С.С.Хоружий. – СПб.: Алетейя, 2000. – 477 с.

Л.Г. Конотоп

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТЕКСТА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ РЕЛИГИИ

The article reveals the meaning of interpretive practices in the aspect of the methodology of research the religious texts. Particular attention is paid to the texts that functioned in the period of Antiquity and the Middle Ages. The necessity of comparative analysis for hermeneutics and exegesis is substantiated. The peculiarities of interpretations of religious texts fit into the socio-cultural space of a particular age.

Key words: interpretation, text, methodology, religion, religion studies, man, society, exegesis, hermeneutics

L. G. Konotop

INTERPRETING THE TEXT AS A COMPONENT OF THE METHODOLOGY OF THE STUDY OF RELIGION

The article reveals the meaning of interpretive practices in the aspect of the methodology of research the religious texts. Particular attention is paid to the texts that functioned in the period of Antiquity and the Middle Ages. The necessity of comparative analysis for hermeneutics and exegesis is substantiated. The peculiarities of interpretations of religious texts fit into the socio-cultural space of a particular age.

Key words: interpretation, text, methodology, religion, religion studies, man, society, exegesis, hermeneutics